

طراحی مدلی برای تعیین سهم عوامل مؤثر بر بازگشت حاشیه‌نشینان به روستا؛ مطالعه موردی: حاشیه‌نشینان شهر مشهد

رسنم صابری‌فر*

۱۴۰۱/۰۶/۲۴

تاریخ دریافت مقاله:

۱۴۰۲/۰۴/۱۶

تاریخ پذیرش مقاله:

چکیده

مهاجرت گسترده روستائیان به شهرها، آثار اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی فراوانی را باعث شده است. این در حالی است که تمرکز جمعیت در بخش خاصی از سرزمین، مخالف سیاست‌های آمایش سرزمین است. به همین دلیل، اگر این گروه مجدداً به روستاهای خود بازگردد، بخش زیادی از این مشکلات مرتفع خواهد شد. اما برای تحقق این هدف، ضرورت دارد که زمینه‌ها و عوامل تسهیل‌کننده این روند، شناسایی گردد. به همین منظور، پژوهش حاضر با روش توصیفی و همبستگی برای تعیین مدلی برای تعیین سهم هر یک از عوامل فردی، اجتماعی و اقتصادی در فراوانی و قوع از دیدگاه مهاجران و اولویت‌بندی این عوامل از دیدگاه کارشناسان، به انجام رسید. داده‌های موردنیاز با پرسشنامه مورد تأیید و از نمونه‌ای به حجم ۳۰۰ نفر از مهاجران شهر مشهد و ۳۰ نفر از کارشناسان این حوزه گردآوری شد. برای سنجش پرسشنامه از آلفای کرونباخ و برای کفایت حجم نمونه از شاخص KMO، برای شناسایی ساختار عاملی و بررسی بارهای عاملی از آزمون EFA و برای تعیین روابط بین متغیرها از مدل شاخص‌های چندگانه و علل چندگانه استفاده شد. برای ارزیابی مدل نیز از محاسبه شاخص‌های برازش مانند Chi-square، CFI، TLI و RMSEA بهره‌بردار شد. نتایج نشان داد، در بین متغیرهای پیشگویی‌کننده، تنها متغیر پیوند با نهادهای اجتماعی، می‌تواند دیدگاه مهاجران را متاثر سازد. به همین دلیل، این متغیر در کل با متغیرهای پنهان ارتباط معنی‌داری داشت که این ارتباط بیشتر با دو متغیر پنهان (مهاجر اصلی) و (تسهیل‌کننده‌ها) بود. با این وجود، هر چهار شاخص برازش، کمتر از مقدار مطلوب بودند و به این ترتیب برازش مدل تأیید نشد، اما مشخص شد که بازگشت عمدتاً به روستاهای غیر زادگاه اولیه بوده و ابعاد خانوادگی بهخصوص زیرمعیار «مشاهده رفتار همنوعان» بالاترین تأثیر بر بازگشت حاشیه‌نشینان به روستا را به خود اختصاص می‌دهد. این یافته عمدتاً با نظریات وبلن، گیدنز و سیستمی همخوانی دارد. مطابق این نتایج، می‌توان با نشان دادن تعداد، تنوع و شرایط کنونی افرادی که دست به مهاجرت زده‌اند، تعداد بیشتری از حاشیه‌نشینان را متقدعاً نمود تا به روستا بازگردد.

کلمات کلیدی: حاشیه‌نشینی، مهاجرت معکوس، طراحی مدل، مشاهده رفتار همنوعان، شهر مشهد.

* دانشیار، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. r_saberifar@pnu.ac.ir

مقدمه

در حال حاضر، مهاجرت‌های گستردۀ روستا - شهری و شکل‌گیری حاشیه‌نشینی، به یکی از ابرچالش‌های اساسی شهرنشینی در جهان و به خصوص در کشورهای جهان سوم تبدیل شده و تمام مسئولین سعی دارند، این معضل اساسی را رفع و رجوع نمایند (Xu & Takahashi, 2021). یکی از راهکارهای بسیار متداول مطرح شده در این ارتباط، ارائه تسهیلات به روستائیان است تا آنان ترغیب شوند به زادگاه خود بازگردند. در حقیقت، مهاجرت معکوس یا مهاجرت بازگشتی از شهر به روستا، پدیده مطلوبی است که به خاطر پیامدهای مطلوب اجتماعی - اقتصادی و مکانی - فضایی آن، در دهه اخیر اهمیت زیادی برای برنامه‌ریزان یافته است (پایدار، ۱۳۹۸: ۱۹). به همین دلیل، تلاش‌های فراوانی در این حواله در حال انجام است. اما برخلاف خوشبینی‌های مطرح شده در این ارتباط، این سیاست‌ها راه به جایی نبرده است و اغلب آمارهایی که در این زمینه ارائه می‌شود، به معنای واقعی، مهاجرت معکوس قلمداد نمی‌شود (میرفلاح نصیری و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۰). در دوره‌های اخیر نیز بحث گرانی مسکن و فشارهای اقتصادی به عنوان عامل اصلی مهاجرت معکوس مطرح شده است (آذر و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۹) که با واقعیت‌های تجربی همانگ نیست. به طوری که روند ازدیاد جمعیت این مناطق نه تنها کاهش نیافته، بلکه در مواردی رو به ازدیاد گذاشته است. به خصوص این روند برای کلان‌شهری چون مشهد که سرعت رشد مناطق حاشیه‌ای آن چند برابر شده است (عرفانی، ۱۳۹۹: ۱۲۶)، نگرانی‌های زیادی را ایجاد کرده است. به همین دلیل، دستگاه‌های فراوانی چون مجلس شورای اسلامی، وزارت راه و شهرسازی، شهرداری‌ها و حتی نهادهای غیر مرتبط‌تری چون سپاه و آستان قدس

ادیبات موضوع

در ارتباط با مهاجرت به‌طورکلی (بیش از ۲۰۰ مورد)

رضوی به این حوزه ورود پیدا نموده‌اند (شهرداری مشهد، ۱۳۹۹). چراکه هم‌اکنون بیش از یک‌سوم جمعیت شهر مشهد را مهاجران روستایی تشکیل می‌دهند که عمدتاً در مناطق حاشیه‌نشین و بافت‌های فرسوده ساکن هستند (صابری‌فر، ۱۴۰۱: ۱۰۱). با این وجود، مطالعات موردي صورت‌گرفته در این ارتباط، نشانگر آن است که اقدامات صورت‌گرفته وابی به مقصود نبوده و روند رو به رشد جمعیت حاشیه‌نشین کماکان ادامه دارد و تعداد مهاجرین بازگشتی به روستاهای اولیه اندک و بعض‌اً صفر است (آذر و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۹).

شرایط مورداشارة نشانگر آن است که مطالعات صورت‌گرفته تاکنون اثربخش نبوده و یا حداقل مشکل را به طور جامع و کامل تحلیل نکرده است که به راهکاری مؤثر و جدی متنه‌ی گردد. به همین دلیل، مدیران و مسئولین شهر به دنبال آن هستند تا هر چه سریع‌تر این مشکل را رفع کرده و یا حداقل به حدی تقلیل دهنند که پاسخ‌گوی مقامات ملی، محلی و شهروندان باشند. اما از آن‌جاکه این مشکل ابعاد و زوایای پنهان و پیدای فراوانی دارد، در این بررسی تلاش شد تا مدلی طراحی و معرفی گردد که تمام و یا حداقل بخش زیادی از عوامل اثربازار بر مهاجرت حاشیه‌نشینان به زادگاه اصلی‌شان را تبیین نموده و بتواند میزان چنین مهاجرت‌هایی را پیش‌بینی نماید. به معنای دقیق‌تر، هدف از این مطالعه، ارائه مدلی برای تعیین سهم هر یک از عوامل فردی، خانوادگی، اجتماعی و اقتصادی مؤثر در بازگشت حاشیه‌نشیان از دیدگاه خود آنان و اولویت‌بندی این عوامل از دیدگاه کارشناسان این حوزه بود.

ادیبات موضوع

در ارتباط با مهاجرت به‌طورکلی (بیش از ۲۰۰ مورد)

حال آن، حرکت جمعیت از شهرها به نواحی روستایی است (میرفلاح نصیری، دل عظیمی و صباغی، ۱۳۹۵: ۱۵). در کشورهای جهان سوم و از جمله ایران، مهاجرت معکوس اغلب ناخواسته و تحت فشار زندگی شهری صورت می‌گیرد (آذر و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۹). اما این نوع از مهاجرت، در کشورهای توسعه‌یافته هم با عوامل و دلایل مختلف قابل مشاهده است. به عنوان مثال، در برخی از کشورهای توسعه‌یافته، گروهی از مردم برای یافتن کار در محیط روستایی حتی با دستمزد کمتر از شهر، تردیدی به خود راه نمی‌دهند. زیرا آنان در جستجوی محیطی با فشارهای عصبی کمتر هستند و کار در روستا را به عنوان مرحله گذار به بازنیستگی تلقی می‌کنند (برناردشarie، ۱۳۷۳: ۱۱۶). در حقیقت، مهاجرت بازگشتی، جریانی است که در آن فرد یا افرادی که بنا به دلایل مختلف، از سرزمینی که قبلًاً به عنوان محل سکونت جدید خود انتخاب کرده‌اند، دوباره به مکان اولیه خود بازمی‌گردد (Okali et al., 2001: 55).

به دنبال تحولات حادث شده در شرایط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه، اصول و شیوه‌های مهاجرت نیز تحول اساسی پیدا نموده است. به طوری که اکنون سه عنوان برون شهرنشینی^۱ (حومه‌نشینی)، شهرنشینی جابه‌جاشده^۲ و ضدشهرنشینی^۳ را نیز شاهد هستیم. هر کدام از این مفاهیم، در درجه اول برای علت و انگیزه خانوارهای مهاجر، شرایط متفاوتی را روایت می‌کنند (صابری‌فر، ۱۳۹۹). سه متغیر برای جریان ضدشهرنشینی در ادبیات مورد تأکید قرار گرفته است. اول، عامل «برگشت به سمت زمین‌ها» است که کمتر به آن توجه شده است و بیانگر جستجو برای یک سبک زندگی کاملاً جدید و خودکفا است. دوم، تغییر مکانی است که به منظور ارتقای کیفیت زندگی فرد از راه

و مهاجرت بازگشتی به‌طور خاص (قریب به ۱۰۰ نمونه)، مطالعات و بررسی‌های متعددی به انجام رسیده است (صابری‌فر، ۱۳۹۹). اما در ارتباط با مدل‌سازی علل و مؤلفه‌های اثرگذار در این نوع مهاجرت‌ها، تحقیقات چندانی صورت نگرفته است. اغلب نویسنده‌گان به صورت موردي عمداً به مشکلات شهری (عرفانی، ۱۳۹۹؛ ۱۹۹۷؛ Todaro, 1976; 1997؛ لهسائی‌زاده، ۱۳۶۸؛ برناردشarie، ۱۳۷۳) اشاره نموده و به سایر علل کمتر توجه داشته‌اند. در این دو حوزه نیز بیشتر گروه و یا گروه‌های خاصی از مهاجران را مدنظر داشته و به همین دلیل، به حاشیه‌نشینان کمتر توجه شده است. اگرچه معرفی همه این بررسی‌ها بر غایی تحقیق می‌افزود، اما به جهت محدودیت فضای ارائه تمام این مطالعات در پیشینه تحقیق خودداری شده و تلاش گردید بنا به ضرورت، تحقیقات نسبتاً مرتبط در بخش‌های مختلف معرفی شود. در حقیقت، همه تحقیقات صورت گرفته در این بخش، به‌طور کامل مدنظر بوده و از یافته‌های آن‌ها بهره‌برداری شده و تنها برای نمونه از هر محقق فعال در این عرصه، فقط یک نمونه معرفی و در کار اصلی گنجانیده شده است.

از مهاجرت معکوس، تحت عنوان برگشت جمعیت، جریان ضدشهرنشینی یا مهاجرت برگشتی یاد می‌شود. این نوع مهاجرت، شامل کارشناسان و کارمندان دائم و افرادی می‌گردد که به علت مشکلات فراوان شهری، به روستا بر می‌گردند (قاسمی اردہ‌مالی، ۱۳۸۵: ۵۱). برخی دیگر، مهاجرت معکوس را حالت شهرگرایی نواحی روستایی تعریف نموده‌اند. دلیل این امر آن است که شهرگرایی حومه‌ها و نواحی روستایی فرایندی اجتماعی است که شامل گسترش ایده‌ها و شیوه‌های زندگی شهری در نواحی روستایی بوده و مشخص‌ترین

دستیابی به سکونتگاه و شغل در یک اجتماع کوچک‌تر صورت می‌گیرد. سوم، مهاجرت بازنیستگانی است که در جستجوی امنیت و مطبوعیت بیشتر هستند که شامل حرکت افراد از نواحی بزرگ‌تر به نواحی با تمرکز کمتر است (عرفانی، ۱۳۹۹: ۲۹). اما در نوع مهاجرت‌های معکوس مرتبط با روستائیان سابق که به امید ارتقای کیفیت زندگی به محیط‌های شهری روی آورده و بعدها به دلیل عدم تحقق این آرزو، مجدداً به روستاهای اولیه خود بازگشته و یا با تشویق و یا تهدید نظام‌های حاکم، دست به مهاجرت مجدد می‌زنند، اوضاع به کلی متفاوت است. وقتی ادبیات موضوع در این حوزه مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد، دیدگاه‌ها و نقطه نظرات متفاوتی مطرح می‌شود که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

نظریه شبکه‌ها: در این نظریه، نقش ارتباطات و حمل و نقل می‌تواند مهاجرت بالقوه را به مهاجرت بالفعل تبدیل کند. چون مهاجران اطلاعات لازم را از نقاط مختلف به دست می‌آورند و با توجه به گسترش حمل و نقل، هزینه‌های کمتری پرداخت می‌کنند. در قالب این نظریه، شبکه یکی از عواملی است که مهاجرت بالقوه را به بالفعل تبدیل می‌کند و موجب می‌شود که مردم درباره فرصت‌های خارج از منطقه خود، اطلاعاتی به دست آورده و بر آن اساس، تصمیم بگیرند (ابراهیم‌زاده آسمین و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۷۴).

سبک زندگی: به نظر وبلن، افراد کالاها را مصرف می‌کنند تا جایگاه اجتماعی خود را به نمایش گذاشته و خود را به طبقه خاصی نزدیک کرده و از طبقات فراتر و فروتیر متمایز کنند. وی اصطلاح «طبقه مرفه» را در وصف افرادی به کار می‌برد که به لحاظ اقتصادی، عملکردی غیرمولد داشته و از این نظر، همچون افراد طبقه کاسب‌کار هستند. اعضای این طبقه، برای جلب توجه دیگران، به مصرف متظاهرانه (ازجمله خرید

خانه دوم) و فراغت متظاهرانه (استفاده غیرمولد از وقت) می‌پردازنند (وبلن، ۱۳۸۳).

به نظر گیدنر، عملکردهای اجتماعی، روند بازتابی بودن آن، عقلانیت و خودآگاهی فرد و بازاندیشی آن، هویت فرد را همیشه در فرایند ساخت‌یابی قرار می‌دهد، بهویژه در عصر جدید که نهادهای امروزین هم دخالت دارند. به‌زعم وی، هر چیزی در زندگی اجتماعی، در یک کردار و راه و رسم اجتماعی به وجود می‌آید. از این‌رو، گیدنر معتقد است که هویت فرد در روند ساخت‌یابی و با توجه به موقعیت‌ها، شرایط و اوضاع واحوال اجتماعی، اقتصادی و نیز آگاهی فرد شکل می‌گیرد (گیدنر، ۱۳۷۸، ۸۱). طبق نظر گیدنر، تحول سبک‌های زندگی و دگرگونی‌های ساختاری مدرنیته به واسطه بازتابندگی به یکدیگر گره می‌خورند. گیدنر (۱۳۸۲)، انسان را به عنوان عامل در شکل‌گیری هویت، مؤثر می‌داند و معتقد است که انسان تحت فشار ساختار اجتماعی، سبک زندگی را به جای اینکه به دست آورده و بسازد، بیشتر تقلید می‌کند.

خوشبینی و بدینی نسبت به مهاجرت معکوس: در ارتباط با مهاجرت‌های معکوس و یا بازگشتن، دیدگاه‌های متفاوتی ارائه شده است. گروهی اساساً نظر مثبتی در ارتباط با این نوع مهاجرت ندارند. به عنوان نمونه، اوکلی، اوکپارا و اولاوی^۴ (۲۰۰۱)، از جمله افرادی هستند که به این موضوع با دیده منفی نگاه می‌کنند. از دید این افراد، این نوع مهاجرت نه تنها باعث از دست دادن فرصت‌های جنبی و اندک در شهر می‌شود، بلکه تأثیر مهم و قابل توجهی هم بر مناطق روستایی ندارد. دلیل این امر آن است که مهاجران مهارت، فنون یا پول چندانی به همراه خود به روستا نمی‌آورند. کوین هینو^۵ (۲۰۲۱) نیز از مخالفان مهاجرت معکوس بوده و اعلام نمود که افزایش قیمت املاک و

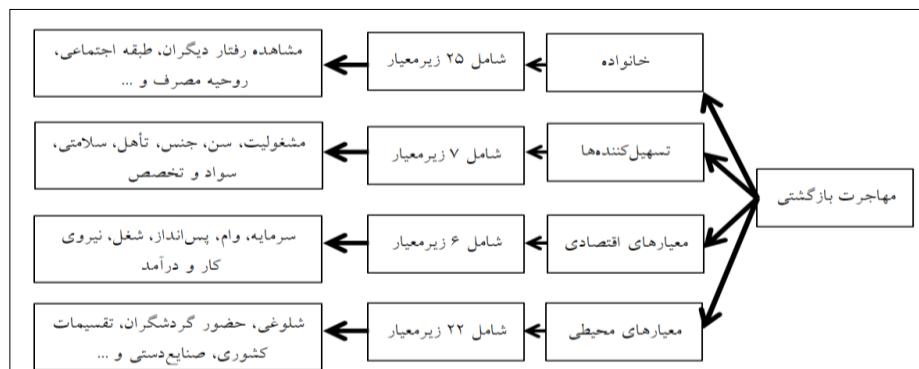
رشد صعودی را در پیش می‌گیرند. در این مرحله، روستاهای بیشتر در پی تحولات اقتصادی، انتظار امید به زندگی بیشتر و در مواردی جذب مهاجران بیشتر، از دیاد رشد و عده جمعیت بیشتر را شاهد هستند. بعضی از روستاهای با ادامه روند جذب جمعیت و یا ادغام با روستاهای دیگر، همچنان این مرحله را ادامه می‌دهند تا سرانجام، بدون گذر از یک دوراهی حیات، دوران جدیدی از روند تکاملی خود را به صورت شهر آغاز کنند. نظریه چرخه حیات به یک طرح بهینه چرخه زندگی که بر اساس آن، چه بسا طرح مهاجرت معکوس بخشی از زنجیره چرخه حیات برای مکان مناسب اقامت باشد، اشاره می‌کند (Wang, 2004: 4).

نظریه کارکردگرایی: به دلیل آنکه در هر نظام بدون وجود پوشش‌های انسانی، تعادلی وجود نداشته و یا هماهنگی به شکل مطلوب برقرار نخواهد شد، مهاجرت عنصری الزامی برای برقراری تعادل موردنیاز در اجتماع تلقی می‌شود. این وضعیت در جایی بیشتر ضرورت داشته و الزام‌آور تلقی می‌شود که مهاجرت از یکسو به سازوکار هماهنگی و تطبیق شخص با تحولات به وجود آمده تبدیل می‌شود و از سوی دیگر توازن از دست رفته را به اجتماع برمی‌گرداند (عرفانی، ۱۳۹۹: ۳۶). با توجه به شرح ارائه شده در فوق، می‌توان مدل مفهومی تحقیق را به صورت تصویر شماره ۱ ارائه کرد.

مسکن و رواج برخی ناهنجاری‌های «مربوط به شهر» در محیط‌های روستایی، از پیامدهای این نوع مهاجرت‌ها محسوب می‌شود. ونگ^۶ (۲۰۰۴) در شمار موافقان این نوع از مهاجرت است. وی عقیده دارد حتی سرمایه‌های اندک نیز می‌تواند تحولات شگرفی در مناطق روستایی ایجاد نماید. به طوری که ورود حتی گروه اندکی از مهاجران با سرمایه ناچیز، نقش غیرقابل انکاری در توسعه اقتصادی روستا بر جای گذاشته است. دشینکر و سون گرايم^۷ (۲۰۰۵) عقیده دارند که مهاجران، عناصر اصلی توسعه روستایی (فناوری‌های جدید، شیوه‌های بهبود کشاورزی و...) را به همراه خود به روستا می‌آورند.

نظریه درآمد انتظاری: در مهاجرت، تصور مهاجر این است که در مقصد، بیش از مبدأ درآمد خواهد داشت. به همین دلیل، با تحولات مثبت روستایی، علاقه به مهاجرت افت پیدا می‌کند. چراکه در این حالت اختلاف اساسی بین میزان درآمد در شهر و روستا آنچنان نیست که روستایی علائق و دلبستگی‌های روستا را ترک نموده و عازم شهر شود (عرفانی، ۱۳۹۹: ۲۹).

نظریه چرخه حیات: این نظریه بین توسعه‌یافتنگی و تغییر جمعیت رابطه‌ای معنادار برقرار ساخته است. چراکه روستاهای پس از گذراندن مرحله پیدایش، مرحله

ت ۱. مدل مفهومی تحقیق

میان مهاجرین بازگشتی از حاشیه‌های شهر مشهد به عنوان کلان‌شهری که بالغ بر ۳۰ درصد جمعیت آن در مناطق حاشیه‌ای زندگی می‌کنند به عمل آمده و تنها مهاجرین بازگشتی را شامل می‌شود که به روستاهای استان خراسان رضوی بازگشته‌اند.

طراحی مدل نیز با استفاده از نرم‌افزار STATA انجام شد (تصویر شماره ۲). این تحقیق در میان مهاجرین بازگشتی از حاشیه‌های شهر مشهد به عنوان کلان‌شهری که بالغ بر ۳۰ درصد جمعیت آن در مناطق حاشیه‌ای زندگی می‌کنند به عمل آمده و تنها مهاجرین بازگشتی را شامل می‌شود که به روستاهای استان خراسان رضوی بازگشته‌اند.

یافته‌ها

نتایج تعیین وزن عوامل مؤثر بر فراوانی مهاجرت‌های بازگشتی

نتایج روش ANP به صورت وزن نهایی معیارهای اصلی و زیرمعیارهای آن‌ها به ترتیب اولویت در جداول شماره ۱ تا ۴، ارائه شده است. بر اساس وزن به دست آمده برای هر کدام از عوامل، این موارد دسته‌بندی و اهمیت آن‌ها نسبت به هم سنجیده شد. همان‌طور که در جداول مورداشاره مشخص است، نتایج شاخص ناسازگاری معیارهای اصلی نشان داد که مقادیر به دست آمده، زیر ۰/۱ و قابل پذیرش هستند. مطابق نتایج، عامل خانوادگی در اولویت اول و عوامل محیطی و مکانی در اولویت آخر قرار گرفتند (جدول شماره ۱ تا ۴). شاید یکی از دلایل اصلی این وضعیت، آن باشد که خانوارهای ایرانی اکنون تنها بر اساس تصمیمات پدر خانواده اداره نشده و فرزندان و همسران در تصمیم‌گیری‌ها سهم دارند. درواقع، هر تصمیمی برای مهاجرت و یا بازگشت به روستای اولیه، تا حد زیادی به خواست و نظر فرزندان وابسته است. به همین دلیل،

این تحقیق با هدف شناسایی عوامل مؤثر بر بازگشت حاشیه‌نشینان انجام شده است. نوع پژوهش از نظر هدف کاربردی و به لحاظ ماهیت، توصیفی و تحلیلی و از جهت روش، میدانی و پیمایشی بود. داده‌های موردنیاز با پرسش‌نامه و از نمونه‌ای به حجم ۳۰۰ نفر (به روش نمونه‌گیری از جمعیت‌های پنهان) از مهاجران بازگشتی از شهر مشهد و ۳۰ نفر از کارشناسان حوزه جغرافیا، جامعه‌شناسی و شهرسازی (که به روش نمونه‌گیری در دسترس گزینش شده بودند)، گردآوری شد. معیارهای مورداستفاده در این بررسی، از طریق مصاحبه اکتشافی با متخصصانی که در این حوزه تأثیفات و یا تجارت‌کاری داشتند، گردآوری شده و با استفاده از روش ANP، وزن‌دهی و اولویت‌بندی شد. در مجموع با استفاده از نقطه نظرات این کارشناسان و مطالعات کتابخانه‌ای، ۴ معیار اصلی و ۶۰ زیرمعیار به دست آمد. در مرحله بعدی، این معیارها در قالب گویه‌های قابل پرسش درآمد و در پرسش‌نامه تهیه شده گنجانیده شده و بر اساس نظر مهاجران تکمیل گردید. این معیارها، بر اساس نظر ۳۰ کارشناس، اولویت‌بندی و وزن‌دهی شدند.

برای سنجش روایی و پایایی پرسش‌نامه‌ها از دیدگاه صاحب‌نظران این حوزه و آلفای کرونباخ استفاده شد. برای اطمینان از کفايت حجم نمونه نیز از شاخص برای اطمینان از کفايت حجم نمونه نیز (جدول شماره ۶). برای شناسایی KMO، استفاده شد (جدول شماره ۶). برای شناسایی EFA ساختار عاملی و بررسی بارهای عاملی از آزمون و برای تعیین روابط بین متغیرها از مدل شاخص‌های چندگانه و علل چندگانه بهره گرفته شد. برای ارزیابی مدل نیز از محاسبه شاخص‌های برآشش مانند RMSEA، CFI، TLI و Chi-square استفاده شد (جدول شماره ۱۵). طراحی مدل نیز با استفاده از نرم‌افزار STATA انجام شد (تصویر شماره ۲). این تحقیق در

مسئولین و سیاست‌گذاران زمانی می‌توانند در ارتباط با که به جای تأکید بر یک و یا دو عضو خانواده بتوانند مهاجرت‌های بازگشتی موقتی بیشتری به دست آورند. تمام اعضا به خصوص جوانان را مورد توجه قرار دهند.

ج. ۱. وزن نهایی معیارهای اصلی و زیر معیارهای خانوادگی

وزنده‌ی	زیرمعیارها (سازگاری، ۰/۰۴۹)	رتبه	وزنده‌ی	زیرمعیارها (سازگاری، ۰/۰۴۹)	رتبه	معیار اصلی
۴/۲	پیوند های سبی	۱۴	۷	مشاهده رفたار دیگران	۱	خانوادگی (وزنده‌ی، ۶)
۳/۷	تعاملات اجتماعی	۱۵	۶/۵	طبقه اجتماعی	۲	
۳/۴	امیازات دولتی	۱۶	۶/۱۰	روحیه مصرفی	۳	
۳/۳	حس تعلق	۱۷	۵/۶	نگرش به آینده	۴	
۳/۰	نهادهای اجتماعی	۱۸	۵/۵	سلسله مراتب قدرت	۵	
۲/۵	حمایت‌های اجتماعی	۱۹	۵/۱	مالکیت	۶	
۲/۲	تحولات شغلی	۲۰	۵/۰۳	دلایل اولیه مهاجرت	۷	
۲/۰	مسئولیت اجتماعی	۲۱	۵/۰۱	امنت	۸	
۱/۸	تغییر ساختار اجتماعی	۲۲	۴/۹	بعد خانوار	۹	
۱/۵	آگاهی اجتماعی	۲۳	۴/۸	باورهای دینی	۱۰	
۱/۴	آسیب‌های اجتماعی	۲۴	۴/۳۷	مسائل حقوقی	۱۱	
۱/۳	خلاقیت و نوآوری	۲۵	۴/۳۶	پیوند های قومی	۱۲	
			۴/۳	نوع نگاه به زندگی	۱۳	

ج. ۲. وزن نهایی معیارهای اصلی و زیر معیارهای تسهیل‌کننده

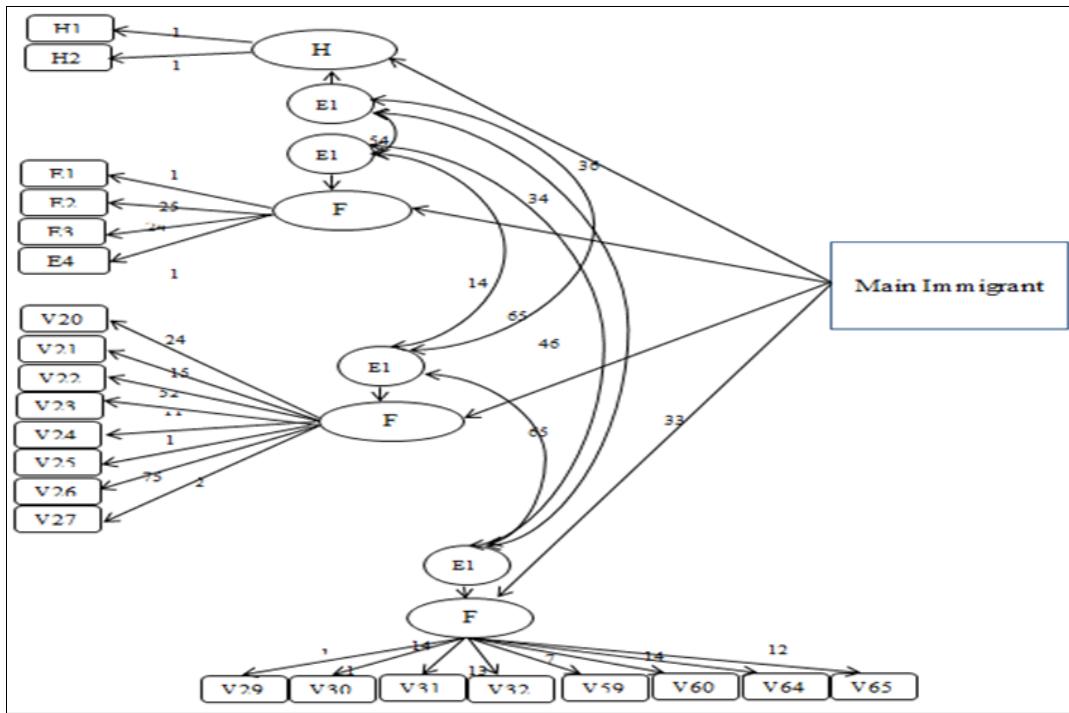
وزنده‌ی	زیرمعیارها (سازگاری، ۰/۰۵۷)	رتبه	وزنده‌ی	زیرمعیارها (سازگاری، ۰/۰۵۷)	رتبه	معیار اصلی
۱۴/۱	سن	۵	۱۸/۰	مشغولیت	۱	تسهیل‌کننده (وزنده‌ی، ۱۴)
۱۳/۰	شخص	۶	۱۷/۲	جنس	۲	
۲/۴	سواد	۷	۱۷/۰۱	تأهل	۳	
			۱۴/۹	سلامتی	۴	

ج. ۳. وزن نهایی معیارهای اصلی و زیر معیارهای اقتصادی

وزنده‌ی	زیرمعیارها (سازگاری، ۰/۰۴۹)	رتبه	وزنده‌ی	زیرمعیارها (سازگاری، ۰/۰۴۹)	رتبه	معیار اصلی
۱۱/۰۱	شغل	۴	۲۶/۰	سرمایه	۱	اقتصادی (وزنده‌ی، ۱۳)
۱۰/۰	نیروی کار	۵	۲۳/۰	وام	۲	
۸/۰	درآمد	۶	۱۹/۰	پس انداز	۳	

ج. ۴. وزن نهایی معیارهای اصلی و زیر معیارهای محیطی - مکانی

وزنده‌ی	زیرمعیارها (سازگاری، ۰/۰۵۳)	رتبه	وزنده‌ی	زیرمعیارها (سازگاری، ۰/۰۵۳)	رتبه	معیار اصلی
۴/۱	حضور گردشگران	۱۲	۱۲/۰	شلوغی و ازدحام	۱	محیطی - مکانی (وزنده‌ی، ۱۲)
۳/۹۴	صنایع دستی	۱۳	۷/۴	نقیمات سیاسی	۲	
۳/۹	تهدیدهای شهری	۱۴	۶/۹	فناوری	۳	
۳/۷	شرابیت بهداشتی	۱۵	۵/۸	زیرساخت ها	۴	
۳/۳	محیط سالم	۱۶	۵/۷	محوطه گردی	۵	
۲/۸	فرصت های شغلی	۱۷	۵/۲	رفع تهدیدهای قبلي	۶	
۲/۶	بورس بازی	۱۸	۵/۱	حمل و نقل	۷	
۲/۲	رضایتمندی	۱۹	۴/۶	دور کاری	۸	
۲/۱	فاصله	۲۰	۴/۵	وضعیت محله ای	۹	
۲/۰	تجربیات فردی	۲۱	۴/۴	تغییر کاربری	۱۰	
۱/۸	حومه گردی	۲۲	۴/۳	وضعیت مسکونی	۱۱	

ت ۲. متغیرهای پیشگویی کننده مهاجرت بازگشتی

طبق این جدول، اغلب قریب به اتفاق پاسخ‌گویان سنی بیش از ۳۰ سال داشته‌اند. به لحاظ تحصیلات، پاسخ‌گویان، سواد خود را عمدتاً در سطح دیپلم و پایین‌تر اعلام نموده‌اند. به لحاظ بافت اجتماعی، مشارکت خانم‌ها در سطح اندکی (۱۷ درصد) بوده و عمدهاً مردان به سؤالات پاسخ‌گویی دادند.

نتایج الگوریتم و مدل‌سازی میان عوامل

در این بررسی، ۳۰۰ پرسشنامه در بین پاسخ‌گویان توزیع شد و داده‌های استخراج شده از آن‌ها بعد از اولویت‌بندی، کدگذاری و ورود به نرم‌افزار، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. مطابق این داده‌ها، ویژگی‌های پاسخ‌گویان به شرح جدول شماره ۵ است.

ج ۵. ویژگی های جمعیت شناختی جمعیت مورد مطالعه

درصد	گروهها	متغیرها	درصد	گروهها	متغیرها
۲۲	زیر ۱۰ سال	مدت اقامت در شهر	۱۰	کمتر از ۳۰	سن
۴۱	۱۰ تا ۲۰		۳۵	۳۰ تا ۵۰	
۳۷	بالاتر از ۲۰		۵۵	بالاتر از ۵۰	
۳۷	زیر دینیم	تحصیلات	۸۳	مرد	جنس
۴۳	دینیم تا فوق دینیم		۱۷	زن	
۲۰	کارشناسی و بالاتر		۹	شهر	محل تولد
			۸۱	روستا	

تحلیل شاخص KMO نشان داد که داده‌ها برای انجام محاسبات تحلیل عاملی اکتشافی کافی است؛ زیرا ضایعات محاسبه شده‌ای هم بک از شاخص‌ها بیش از

(EFA) اکتشافی عامل تحلیل

قبل از انجام تحلیل عاملی اکتشافی، وضعیت کفایت حجم نمونه پرسی شد. مطابق جدول شماره ۶، نتایج

دست آوردن میزان ۰/۷۳، پایین ترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند.

۰/۷۰ بوده است. در این زمینه، گروه خانواده با کسب مقدار ویژه ۰/۸۹ در بالاترین سطح و سایر عوامل با به

ج. نتایج حاصل از شاخص KMO

KMO مقدار	گروه‌ها	KMO مقدار	گروه‌ها
۰/۸۲	فرد مهاجر	۰/۸۹	خانواده
۰/۷۳	سایر	۰/۸۵	محیطی - مکانی

به راحتی امکان می‌دهد که تحلیل‌های بعدی با حجم کمتری از عوامل به انجام برسد. به طور مشخص مقیاس خانواده که بیش از ۲۲ زیرمعیار داشته است تنها در دو عامل خانواده و محیط خانوادگی، دسته‌بندی شده است.

مطابق با نتایج و بر اساس مقدار ویژه، آزمون سنگریزه، واریانس و اهمیت هر سؤال، متغیرها در هر گروه در یک یا چندین عامل دسته‌بندی شدند که نتایج در جدول شماره ۷، ارائه شده است. این دسته‌بندی در جدول شماره ۷، ارائه شده است. این دسته‌بندی

ج. ۷. دسته‌بندی عوامل در هر مقیاس

متغیرها	متغیرها	عامل	مقیاس
وام	شغل	عامل ۱: خانواده	خانواده
نیروی کار	درآمد		
نگرش به آینده	سرمایه		
مدت اقامت در شهر	پسنداداز		
طبقه اجتماعی	مشاهده رفتار دیگران		
مالکت	تعاملات اجتماعی		
روحیه مصرفی	بعد خانوار		
جاپاگاه در سیسمهرات قدرت	حس تعقل		
محل تولد	پیوند های فومنی		
-	حمایت های اجتماعی		
فناوری های تکنولوژیک	وضعیت محله	عامل ۲: محیط خانوادگی	محیطی - مکانی
دور کاری	شلوغی و ازدحام		
محیط گردشگری	تغییر کاربری		
تهدیدهای شهری	رفع تهدیدهای قبلي		
مستویت اجتماعی	حمل و نقل		
شرایط بهداشتی	حضور گردشگران		
رضایتمندی	تخصص		
فرصت های شغلی	سلامتی		
بورس بازی	فاضله		
حومه گردشگری	تجربیات فردی		
-	زیبرساخت ها	عامل ۳: هزینه ها	روستا
صنایع دستی	محیط سالم		
آگاهی اجتماعی	آگاهی اجتماعی		
خلافت و نوآوری	باورهای دینی		
پیوندهای سیاسی	دلایل اوایله مهاجرت	عامل ۱: مهاجر اصلی	فرد مهاجر
نوع نگاه به زندگی	نهادهای اجتماعی		
سن	امتیازات دولتشی		
جنس	مسئل سحقوقی		
تأهل	اوینت	عامل ۱: تسهیل کننده ها	سایر عامل
مشغولیت	تحولات شغلی		

پرسشنامه در جدول شماره ۸ آمده است. بر اساس این نتایج، کلیه عوامل دارای پایایی همسانی درونی هستند.

تحلیل پایایی همسانی درونی با آلفای کرونباخ نتایج تحلیل پایایی همسانی درونی داده های

در این بخش کمترین ضریب با ۰/۶۴ مربوط به پرسشنامه روستا و بیشترین آن با ضریب داشته است.

ج ۸ نتایج تحلیل آلفای کرونباخ

ضریب آلفای کرونباخ	پرسشنامه	ردیف	آلفای کرونباخ	پرسشنامه	ردیف
۰/۶۴	روستا	۶	۰/۹۱	خانواده	۱
۰/۸۲	مهاجر اصایی	۷	۰/۸۷	اصلی	۲
۰/۷۷	تسهیل کننده ها	۸	۰/۹۰	مکان	۳
۰/۹۴	کل پرسشنامه	۹	۰/۷۴	اجتماعی - اقتصادی	۴
			۰/۸۳	هرینه ها	۵

روند تحلیل حذف شدند. برخی از سوالات در چندین عامل قرار گرفتند که مقدار همبستگی بالاتر و مربوط بودن سؤال به عامل، تعیین کننده عامل موردنظر برای سؤالاتی که مقدار بار عاملی کمتر از ۰/۳ داشتند، از سؤال بود.

ج ۹. نتایج بارگذاری دوران یافته عوامل در گروه خانواده

نتایج بارگذاری دوران یافته عوامل

نتایج بارگذاری دوران یافته عوامل در جداول شماره ۹ تا ۱۲، آمده است. بر اساس نتایج بارگذاری عوامل، سؤالاتی که مقدار بار عاملی کمتر از ۰/۳ داشتند، از

عوامل		کد	سوالات
عامل ۲	عامل ۱		
-	۰/۷۴۰	V2	شغل
۰/۳۱۶	۰/۷۰۸	V3	درآمد
۰/۳۵۰	۰/۷۱۴	V4	سرمایه
-	۰/۸۷۲	V5	پس انداز
-	۰/۸۹۵	V6	وام
-	۰/۸۰۵	V7	نیروی کار
-	۰/۵۹۳	V8	نگوش به آینده
-	۰/۶۰۲	V68	مدت اقامت در شهر
۰/۴۰۱	۰/۶۶۸	V9	مشاهده رفشار دیگران
۰/۴۲۹	۰/۳۶۵	V10	تعاملات اجتماعی
۰/۴۵۵	۰/۶۰۳	V11	بعد خانوار
۰/۶۴۹	۰/۳۲۸	V12	حس تعلق
۰/۶۷۳	۰/۳۸۰	V13	پیوند های قومی
۰/۶۳۱	-	V14	حمایت های اجتماعی
۰/۶۷۰	۰/۳۸۰	V15	مالکیت
۰/۴۲۲	۰/۶۱۸	V16	طبقه اجتماعی
۰/۵۵۹	۰/۴۳۵	V17	روحیه مصرفی
۰/۵۶۶	۰/۳۴۸	V18	جاگاه در سلسه مراتب قدرت
۰/۴۰۶	-	V66	محل تولد

ج ۱۰. نتایج بارگذاری دوران یافته عوامل در گروه محیط

عوامل				کد	سوالات
عامل ۴	عامل ۳	عامل ۲	عامل ۱		
-	-	۰/۶۹۷	۰/۳۳۰	V35	وضعیت مسکونی
-	-	۰/۶۶۸	۰/۴۶۱	V36	وضعیت محله ای
-	۰/۴۹۴	۰/۳۹۱	۰/۳۶۳	V43	شلوغی و ازدحام

-	-	-	۰/۷۶	V47	تغییر کاربری
-	-	-	۰/۷۵۱	V48	رفع تهدیدهای قبلی
-	-	-	۰/۷۴۴	V50	فناوری‌ها
-	-	-	۰/۷۷۳	V51	دورکاری
-	-	۰/۳۰۹	۰/۵۱۳	V52	محیط‌گردانی
-	-	-	۰/۵۵۲	V53	تهدیدهای شهری
۰/۴۵۱	-	-	۰/۴۳۷	V54	حمل و نقل
۰/۴۹۱	-	-	۰/۵۲۰	V56	حضور گردشگران
-	-	۰/۴۷۲	۰/۳۵۲	V62	شخص
۰/۳۶۲	-	۰/۴۶۶	۰/۳۲۸	V63	سلامتی
-	-	۰/۶۳۸	-	V33	مسئولیت اجتماعی
-	-	۰/۶۰۲	۰/۳۱۲	V37	شرایط بهداشتی
-	۰/۳۱۱	۰/۵۰۶	-	V38	رضایتمندی
-	-	۰/۴۶۰	-	V39	فرصت‌های شغلی
-	۰/۹۶۲	-	-	V40	فاصله
-	۰/۷۵۸	-	-	V41	تجربیات فردی
-	۰/۶۵۳	۰/۳۰۳	-	V42	زیرساخت‌ها
-	۰/۷۱۰	-	-	V43	بورس بازی
-	۰/۶۳۴	-	-	V45	حومه گردانی
۰/۶۴۶	-	-	-	V55	محیط سالم
۰/۵۸۱	-	-	۰/۳۷۷	V57	صنایع دستی

ج ۱۱. نتایج بارگذاری دوران‌یافته عوامل در گروه مهاجر اصلی

سؤالات	کد	عامل	سؤالات	کد	عامل
اکاهی اجتماعی	V20	۰/۶۴۲	آسب‌های اجتماعی	V24	۰/۷۲۳
باورهای دینی	V21	۰/۶۹۷	خلاقیت و نوآوری	V25	۰/۶۳۰
دلایل اولیه مهاجرت	V22	۰/۷۴۱	پیوندهای سبی	V26	۰/۵۲۷
پیوند با نهادهای اجتماعی	V23	۰/۶۶۶	نوع نگاه به زندگی	V27	۰/۴۰۰

ج ۱۲. نتایج بارگذاری دوران‌یافته عوامل در گروه تسهیل‌کننده‌ها

سؤالات	کد	عامل	سؤالات	کد	عامل
استفاده از امتیازات دولتی	V29	۰/۵۳۲	سن	V59	۰/۴۳۹
مسائل حقوقی و قانونی	V30	۰/۶۹۱	جنس	V60	۰/۴۷۸
امنت	V31	۰/۶۳۵	تأهل	V64	۰/۶۲۵
تحولات شغلی	V32	۰/۵۸۴	مشغولیت	V65	۰/۵۲۷

گروه تسهیل‌کننده‌ها، مدل تک عاملی به ترتیب تساند، $۰/۸۹۸۹$ ، $۰/۸۹۳۲$ ، $۰/۸۹۱۲$ ، $۰/۹۵۱۲$ و $۰/۸۱۹۳$ می‌توانند احتمال وقوع مهاجرت بازگشتی را پیش‌بینی کنند. بنابراین، در صورتی که بتوان این عوامل را به طریقی کترول و مدیریت نمود، احتمال بازگشت مهاجران به زادگاه اولیه‌شان، تسهیل خواهد شد. همان‌طور که در بخش‌های قبلی بیان شد، در بین عوامل پیش‌بینی احتمال وقوع مهاجران بازگشتی بر اساس واریانس کلی پیش‌بینی احتمال وقوع مهاجرت بازگشتی بر اساس واریانس کلی، در جدول شماره ۱۳ نشان داده شده است. این نتیجه، بدین معنا است که در گروه خانواده، مدل ۲ عاملی؛ در گروه محیط (شهر و روستا)، مدل ۴ عاملی؛ در گروه مهاجر اصلی، مدل تک عاملی و در

مورد اشاره، زمینه‌های اجتماعی و خانوادگی، از جایگاه

ج ۱۳. پیش‌بینی احتمال وقوع مهاجرت بازگشتی بر اساس واریانس کلی

واریانس کلی	واریانس	عامل و نماد	گروه	واریانس کلی	واریانس	عامل و نماد	گروه
۰/۶۲۳۳	۰/۶۲۳۳	مکان (E1)	محیطی - مکانی	۰/۷۷۱	۰/۷۷۲۱	خانواده (H1)	خانواده
۰/۷۴۸۰	۰/۱۲۴۷	اجتماعی (E2)		۰/۸۹۹۰	۰/۱۲۷۱	عامل اصلی (H2)	
۰/۸۲۳۹	۰/۰۷۶۰	هزینه‌ها (E3)		۰/۹۵۱۳	۰/۹۵۱۳	مهاجر اصلی (M)	مهاجر اصلی
۰/۸۹۳۳	۰/۰۹۶۵	روستا (E4)		۰/۸۱۹۴	۰/۸۱۹۴	تسهیل‌کننده‌ها (F1)	تسهیل‌کننده

قرار نداشته‌اند، هدف قرار دهد. زیرا با توجه به نتایج این بررسی، تصمیم به مهاجرت به محل اقامت قبلی، تصمیمی است که به صورت جمعی و عمده‌ای با نظر مثبت فرزندان اختازد می‌شود. به همین دلیل، اگر این گروه در برنامه‌ریزی‌ها غایب باشند، اصولاً بازگشتی حادث نخواهد شد. با این وجود، چون بیشتر مهاجرین بازگشتی در روستاهای حاشیه شهر اقامت پیدا کرده‌اند، نمی‌توان اهمیت و جایگاه وجود زیرساخت‌های رفاهی و خدماتی در این مناطق را نادیده گرفت.

ج ۱۴. میانگین نمرات عوامل از دیدگاه مهاجران

انحراف معیار	میانگین نمره	عامل	ردیف	انحراف معیار	میانگین نمره	عامل	ردیف
۰/۰۹۸	۷/۴۰	شهر - روستا	۳	۰/۱۵۱	۸/۰۴	خانواده	۱
۰/۱۴۶	۷/۱۴	مهاجر اصلی	۴	۰/۱۷۶	۷/۰۹	تسهیل‌کننده	۲

داشت که این ارتباط بیشتر با دو متغیر پنهان (مهاجر اصلی) و (تسهیل‌کننده‌ها) بود. همچنین تمام متغیرهای مشاهده شده با متغیرهای پنهان مربوط به خود، ارتباط معناداری داشتند (مقدار بارهای عاملی نشان‌دهنده معناداری هر یک از ارتباط‌ها بر روی تصویر شماره ۲ قابل مشاهده است).

باتوجه به نتایج مقادیر شاخص‌های ارائه شده برای این مدل و همان‌طور که در جدول شماره ۱۵ ملاحظه می‌شود، هر چهار شاخص برآزش، کمتر از مقدار مطلوب بودند و به این ترتیب برآزش مدل تأیید نشد. شاید یکی از دلایل این امر آن باشد که در این بررسی اولاً تعداد شرکت‌کنندگان اندک بود و در ثانی، صرفاً

مهم‌ترین عوامل از دیدگاه مهاجران

همان‌طور که در جدول شماره ۱۴ قابل مشاهده است، در بین عواملی که بر اساس روند اخیر دسته‌بندی شدند، عامل خانواده بیشترین و عامل مهاجر اصلی، کمترین نمره را از دیدگاه مهاجران کسب کرده‌اند. بنابراین، تبلیغات و رویکردهای مؤثر در ارتباط با تشویق و ترغیب مهاجران به بازگشت، باید از تأکید صرف بر رئیس خانوار، فاصله گیرد و همه اعضا خانواده، به خصوص فرزندان را که تاکنون مورد تأکید

ج ۱۴. میانگین نمرات عوامل از دیدگاه مهاجران

طراحی مدل SEM رابطه‌ای و ارزیابی برآذش آن در این بخش با توجه به روابط درون‌سازه‌ای میان متغیرها برای سنجش روابط میان متغیرها و تعیین روابط متغیرهای پیشگویی کننده که نگرش مهاجران در مورد تأثیر عوامل را با متغیرهای پنهان می‌سنجند، از مدل SEM MIMIC استفاده شد و در آن، تنها متغیر پیشگویی کننده‌ای که تعداد نمونه کافی و کیفیت مناسب را داشت، وارد مدل گردید. همان‌طور که در تصویر شماره ۲ مشاهده می‌شود، در بین متغیرهای پیشگویی کننده، تنها متغیر پیوند با نهادهای اجتماعی، می‌تواند دیدگاه مهاجران را متأثر سازد. به همین دلیل، این متغیر در کل با متغیرهای پنهان ارتباط معنی‌داری

همین دلیل پیشنهاد می‌شود در تحقیق بعدی، حجم نمونه افزون‌تر و حوزه جغرافیایی وسیع‌تری مدنظر قرار گیرد.

مهاجران بازگشتی در این تحقیق مشارکت داشتند که در حوزه استان خراسان رضوی جابه‌جا شده بودند. به

ج ۱۵. مقادیر برآورده شده برای هریک از شاخص‌های برازش

آماره نیکویی برازش	مقدار برآورد	Chi-Square	TLI: Tucker-Lewis index	CFI: Comparative fit index	RMSEA: Root Mean Square Error of Approximation
۰/۱۲	۰/۷۵	۰/۷۱	۰/۰۴		

مهاجرت نموده بودند، اما بعد از جدا شدن فرزندان و تأمین اهداف مورداشارة، دیگر انگیزه‌ای برای باقی ماندن در شهر نداشتند. علاوه بر آن، این گروه به دلایل متعدد حاضر نبودند به روستاهای اصلی بازگردند و چون مشکلات شهری به حد غیرقابل تحمل درآمده بود، ناچار به مهاجرت به نزدیک‌ترین روستا، بهخصوص در پیرامون شهر شدند. در این گروه، صرف مشکلات شهری، عامل اصلی مهاجرت به حساب می‌آمد.

نتیجه

هدف از این مطالعه، ارائه مدلی برای تعیین عوامل مختلف مؤثر بر احتمال وقوع مهاجرت بازگشتی بود. بدین منظور، پرسشنامه‌ای متشكل از عوامل مؤثر بر احتمال وقوع مهاجرت بازگشتی تهیه و اعتبار سنجی شد. با وجود آنکه در ارتباط با مهاجرت‌های بازگشتی در ایران و جهان مطالعات زیادی به انجام رسیده است، اما تاکنون مطالعه مستقلی نتوانسته است ابزاری را برای سنجش میزان تأثیر عوامل مختلف بر روی احتمال وقوع مهاجرت بازگشتی ارائه دهد. بررسی تحقیقات قبلی نشان می‌دهد که اغلب مطالعات صورت گرفته، به یک یا چند عامل خاص تأکید داشته و بر همین اساس نیز ارائه پیشنهاد نموده‌اند. اما باتوجه به اینکه این مهاجرت‌ها کماکان ادامه داشته و مشکلات باقی است؛ ضرورت داشت تا مطالعه دقیق‌تری در این حوزه به انجام برسد. در این بررسی، تقریباً تمام عوامل و زمینه‌هایی که می‌توانست در مهاجرت‌های بازگشتی اثرگذار باشد، مورد توجه قرار گرفت. این عوامل در گروه‌ها و

الگوریتم و مدل‌سازی

روایی محتوایی پرسشنامه اولیه بر اساس نتایج کفی نظرات اعضای پنل تأیید شد. بر این اساس، پرسشنامه نهایی پس از انجام اصلاحاتی توسط پنل متخصصین، شکل نهایی پیدا کرد. در بررسی پایابی، همسانی درونی تمامی گروه‌ها مورد تأیید قرار گرفت. بر اساس نتایج EFA سؤالات در گروه خانواده در ۲ عامل، در گروه محیط شهری و روستایی در ۴ عامل، در گروه مهاجر اصلی و تسهیل‌کننده‌ها در یک عامل طبقه‌بندی شدند. اما در این بین باتوجه به نتایج بارهای عاملی سؤالاتی مانند «تغییر ساختار اجتماعی»، « تقسیمات سیاسی» و «سواو» از مطالعه حذف شدند. اگرچه این زیرمعیارها از دیدگاه مهاجران امتیاز کافی را دریافت نکرده‌اند، اما می‌توان به این عوامل نیز به عنوان یکی از عوامل تأثیرگذار نگاه کرد. چراکه اجرای این مطالعه در محلی دیگر و با تعداد بیشتری از مهاجران می‌تواند نتایج بهتری به دست دهد.

همان‌طور که اشاره شد، مهم‌ترین عامل از دیدگاه مهاجران عامل خانواده بود که این امر نشان‌گر آن است که اصولاً قبل از هر اقدامی، شخص مهاجر به شرایط خانوادگی و بهخصوص مسئله کیفیت زندگی در مناطق شهری و روستایی توجه دارد. مصاحبه‌های صورت گرفته با افرادی که بیشترین هزینه را برای مهاجرت‌های معکوس داده بودند، نشان می‌دهد که اغلب آن‌ها در ابتدا برای دسترسی فرزندان به امکانات آموزشی، فنی و حرفه‌ای و نیل به بازار کار و ...

دسته‌های مختلف بر اساس نظر مهاجران طبقه‌بندی شد و جایگاه هر یک از آن‌ها تعیین گردید.

مطابق با نتایج جدول شماره ۱، مؤلفه‌های خانوادگی، بالاترین رتبه را در میان معیارهای اصلی مؤثر بر احتمال قوع مهاجرت بازگشتی به خود اختصاص داده است. البته، احتمال وقوع مهاجرت بازگشتی می‌تواند به شدت تحت تأثیر عوامل اجتماعی مانند امنیت، طبقه اجتماعی و ویژگی‌های مهاجر اصلی، روحیه مصرفی و غیره قرار گیرد. در میان عوامل اجتماعی، امنیت بالاترین اولویت را به خود اختصاص داده است. یافته‌ای که در سایر تحقیقات نیز به اثبات رسیده است (Dell'Anno, 2007). اما گفتگوهای اختصاصی در مورد علت نهایی مهاجرت نشانگر آن است که همیشه عامل امنیت اصلی‌ترین معیار محسوب نمی‌شده است. به عنوان مثال، وقتی در یک بحث صمیمانه از مهاجر اصلی سوال می‌شد که چرا دست به مهاجرت مجدد زده است، وی صادقانه اعلام می‌کرد، به خاطر اینکه دوستان، آشنايان و حتی هم محله‌ای‌هایی را دیده است که به این اقدام مبادرت نموده‌اند. این نتایج با نظریات وبلن (1383) و گیدنر (1378 و 1382) همخوانی دارد.

دو میان معیار اصلی مؤثر بر احتمال وقوع مهاجرت بازگشتی، تسهیل‌کننده‌ها بودند. تسهیل‌کننده‌ها، از جمله عواملی هستند که می‌توانند نقش غیرقابل باوری بر وقوع مهاجرت بازگشتی داشته باشند. به عنوان مثال، معمولاً زنان تمایلی به مهاجرت نداشته و در صورت مهاجرت، کمتر اقدام به بازگشت به محل اصلی می‌کنند. با این وجود، در این بررسی این عامل بالاترین رتبه را به خود اختصاص نداده و مشغولیت که در اینجا به معنای فعالیت‌های سرگرم‌کننده تعریف شده است، بالاترین نقش را بر عهده داشته است. دلیل این امر آن است که اغلب مهاجرین مردان و زنانی هستند که بعد از

بازنشستگی به زادگاه اصلی و یا سایر روستاهای مهاجرت نموده و با خرید ملک، باغ و باعچه‌ای، خود را به فعالیتی غیر از فعالیت اصلی در شهر سرگرم می‌کنند. این یافته در کارهای ابراهیم‌زاده آسمین، اشتري مهرجردی و اسلامی (1398)، نیز مورد تأکید قرار گرفته است. اولویت‌بندی عوامل و مؤلفه‌های اثرگذار بر مهاجرت‌های بازگشتی، نشانگر آن است که عوامل اقتصادی در سومین جایگاه قرار می‌گیرند. مطابق همین اولویت‌بندی، می‌توان دریافت که در بین زیرمعیارهای این مؤلفه، سرمایه در اختیار خانواده‌ها و فرد مهاجر، بالاترین نقش را به خود اختصاص داده و درآمد خانوار پایین‌ترین جایگاه را دارا است. یکی از نکات بسیار مهم در ارتباط با ابعاد اقتصادی و به خصوص اهمیت پیدا کردن زیرمعیار سرمایه، آن است که اغلب مهاجرین به روستاهای پیرامون شهرها و نه به روستاهای اصلی خود بازگشت داشته‌اند (میرلاح نصیری و همکاران، 1395: ۲۰) و در موارد بسیاری، این گروه اقدام به خرید ملک برای ساخت باغ و ویلا نموده‌اند (افراخته و همکاران، 1394: ۱۰۱-۱۲۰). اولویت پیدا کردن وام و پس‌انداز نیز تا حد زیادی این فرض را تأیید می‌کند.

آخرین معیار مؤثر بر احتمال وقوع مهاجرت بازگشتی، عوامل محیطی مرتبط با دافعه‌ها و جاذبه‌های شهری و روستایی بود. با وجود آنکه این عوامل در مطالعات قبلی در قالب‌های متعددی مطرح شده است، اما همیشه از مهم‌ترین عوامل جایه‌جایی و مهاجرت‌ها به خصوص در جهان سوم بوده است (آذر و همکاران، 1399: ۲۹؛ لهستانی‌زاده، 1368: ۶۰؛ برناردشواریه، 1373: ۱۱۶). با وجود آنکه در این معیار حدود ۲۲ زیرمعیار تعریف شده بود، شلوغی و ازدحام که از مهم‌ترین دافعه‌های شهری محسوب می‌شود (Nefedova, 2019: 195)، در اولویت اول و حومه‌گرایی که بر جاذبه‌های مناطق

نژدیک به شهر دست به ساخت روستاهای جعلی بزنند، ولی به روستاهای قبلی خود بازنگردنند. پدیده شکل‌گیری روستاهای جعلی که از دید وزارت کشور، جهاد کشاورزی و ... پدیده‌ای غیرقانونی و خلاف محسوب می‌شود، در سال‌های اخیر در پیرامون شهرهای بزرگ به خصوص تهران، مشهد و ... مطرح شده و در حال توسعه است.

بررسی‌های صورت‌گرفته توسط گروه تحقیق نشان داد که مطالعه‌ای در این سطح و وسعت، برای احصای عوامل مؤثر بر مهاجرت‌های بازگشتی انجام نشده و اغلب آن‌ها تنها به چند عامل مشخص تأکید نموده‌اند (میرفلاح نصیری و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۰؛ آذر و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۹). به همین جهت، به نظر می‌رسد این بررسی اولین مطالعه‌ای باشد که اقدام به ساخت پرسشنامه‌ای معتبر در خصوص عوامل مؤثر بر احتمال وقوع مهاجرت بازگشتی کرده است. شاید دلیل عدم تأیید مدل موردنظر این تحقیق تعداد نمونه و روش اتخاذ آن (به دلیل محدودیت‌های مادی بررسی) باشد. به همین دلیل، پیشنهاد می‌شود، این تنگناها رفع شده و در مطالعات آتی مدل تأیید اعتبار گردد و با استفاده از آن، دیدگاه مهاجران در مورد عوامل مؤثر بر احتمال وقوع مهاجرت بازگشتی به شکل دقیق‌تری مورد ارزیابی قرار گیرد.

پی‌نوشت

1. Ex-urbanization
2. Displaced-urbanization
3. Anti-urbanization
4. Okali, Okpara & Olawoye
5. Kevin Heanue
6. Wang
7. Deshingkar & Grimm

فهرست منابع

- ابراهیم‌زاده آسمین، حسین؛ اشتربی مهرجردی، اباذر؛ اسلامی، ایمان. (۱۳۹۸). مهاجرت معکوس روستایی با تغییر سبک

روستایی تأکید دارد، در آخرین رتبه قرار گرفتند. این امر نشانگر آن است که اصولاً مهاجرت‌های بازگشتی بیش از آنکه به دستیابی به رفاه و آسایش و بهره‌مندی از محیط‌های بکر روستایی مرتبط باشد، با فشارهای اقتصادی، اجتماعی و محیطی در ارتباط است که عرصه را بر حاشیه‌نشینان تنگ کرده است (آذر و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۹).

در این مطالعه، مشخص گردید که اگرچه محیط‌های روستایی در جذب مهاجرین بازگشتی ذی‌نقش بوده‌اند (برناردشاریه، ۱۳۷۳)، اما این شرایط در جهان سوم و به خصوص کشور ایران، اولویت چندانی به خود اختصاص نداده و آنچه به عنوان نیروی پیشران در این حوزه قلمداد می‌شود، مشکلات شهری است (آذر و همکاران، ۱۳۹۹). این در حالی است که در برخی از کشورها، روش‌های مناسبی برای کارآفرینی در مناطق روستایی به انجام رسیده و همین امر، جذب مهاجران بازگشتی را ممکن ساخته است (Zhu et al., 2022). در این بررسی معلوم شد که اگرچه مهاجران در پرسشگری‌های متداول انگیزه‌های متعالی و هوشمندانه‌ای برای اقدام به مهاجرت اعلام می‌کنند، اما درنهایت آنچه در عمل بر این تضمیم اثربار است، رفتار سایر همنوعان است. این یافته بیانگر آن است که اعطای وام، تأمین تسهیلات و ... اثر چندانی بر مهاجرت بازگشتی ندارد (عظیمی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۴۰).

مطابق نتایج بررسی حاضر، مهاجرت‌های بازگشتی عمدتاً به روستاهای اصلی صورت نگرفته است. این امر نشانگر آن است که هنوز هم مسائل قومی، قبیله‌ای و نوع نگاه به مقوله مهاجرت به نحوی است که بازگشت به روستاهای اصلی را مشکل و بعض‌اً غیرممکن می‌سازد. به طوری که مشاهدات میدانی نشان می‌دهد که حتی برخی از این حاشیه‌نشیان حاضرند در مناطق

- گیدزن، آتنونی. (۱۳۸۲). جهان رهاساخته، ترجمه علی اصغر سعیدی، نشر نیکان، مشهد.
- لهسائیزاده، عبدالعلی. (۱۳۶۸). نظریات مهاجرت، انتشارات نوید، شیراز.
- میرفلاح نصیری، نعمت‌اله؛ دل عظیمی، فریده؛ صباحی، شهلا. (۱۳۹۵). آیا مهاجرت معکوس در حال تحقق است؟ دوامه‌نامه آمار، شماره ۴: ۲۰-۱۴.
- وبلن، تورستن. (۱۳۸۳). نظریه طبقه تن‌آسا، ترجمه فرهنگ ارشاد، نشر نی، تهران.
- Dell'Anno, R. (2007). The shadow economy in Portugal: An analysis with the MIMIC approach, *Journal of Applied Economics*, 10(2): 253-77.
- Deshingkar, P., Grimm, S. (2005). Internal migration and development: a global perspective, IOM (International Organization for Migration); Overseas Development Institute, *Internal Migration*, 1(19): 11-17.
- Heanue, K. (2021). A Strategic Approach to Rural Repopulation Based on the Knowledge Gained from the ADM Pilot Rural Resettlement Programme, *Area Development Management*, Ireland, Dublin.
- Nefedova, T.G. (2019). Urbanization, Counterurbanization, and Rural-Urban Communities Facing Growing Horizontal Mobility, *Sociological Research*, 55(3): 195-210.
- Okali, D., Okpara, E., Olawoye, J. (2001). Rural-urban interactions and livelihood strategies series: the case of Aba and its region, Southeastern Nigeria, Working paper 4, International Institute for Environment and Development (IIED), Human Settlements Programme, England, London.
- Todaro, P. M. (1976). Internal Migration in Developing Countries, International Labor Office, Switzerland, Genva.
- Todaro, P. M. (1997). Urbanization, Unemployment and Migration in Africa: Theory and Policy, Policy Research Division Working Paper, Population Council, USA, New York.
- Wang, W. (2004). Urban-rural return labor migration in China: a case study of Sichuan and Anhui provinces, Department of Geography UCLA, China, Beiging.
- Xu, J., Takahashi, M. (2021). Urban Marginalization and the Declining Capacity for Disaster Risks in Contemporary China, *Soc. Sci.*, 10 (11): 424-433.
- Zhu, L., Yang, C., Zhang, Y., Xue, Y. (2022). Using Marginal Land Resources to Solve the Shortage of Rural Entrepreneurial Land in China, *Land*, 11(7): 10-35.
- زندگی شهری. نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، سال اول، شماره ۱: ۱۸۶-۱۶۹.
- آذر، علی؛ محبوبی، قربان؛ صلاحی رنجبری، مهسا. (۱۳۹۹). بررسی عوامل مؤثر بر مهاجرت معکوس از کلان‌شهر تبریز به نواحی پیرا- شهری، نشریه علمی جغرافیا و برنامه‌ریزی، شماره ۱۲: ۴۲-۲۹.
- افراخته، حسین؛ عزیزپور، فرهاد؛ زمانی، محدثه. (۱۳۹۴). پیوندهای کلان‌شهری و تحولات کالبدی- فضایی روستاهای پیرامون، مطالعه موردی: دهستان محمدآباد کرج، مسکن و محیط روستا، شماره ۱۵۰: ۱۲۰-۱۰۱.
- برناردشاریه، ژان. (۱۳۷۳). *شهرها و روستاهای*، ترجمه سیروس سهامی، نشر نیکا، مشهد.
- پایدار، ابوذر. (۱۳۹۸). تحلیل جغرافیایی محرک‌های مهاجرت بازگشتی در روستاهای پیرامون شهر زاهدان، *جغرافیای اجتماعی شهری*، سال ۶، شماره ۲: ۳۸-۱۹.
- شهرداری مشهد. (۱۳۹۹). گزارش الحاق روستاهای جدید، شهرداری مشهد، مشهد.
- صابری‌فر، رستم. (۱۴۰۱). بررسی عوامل اثربار بر مشارکت مردم در بازار آفرینی بافت‌های فرسوده شهری، مورده‌پژوهش: شهر مشهد، بوم‌شناسی شهری، سال سوم، شماره ۲۸: ۱۱۴-۹۷.
- صابری‌فر، رستم. (۱۳۹۹). رابطه فرهنگ سازمانی در شهرداری و توسعه‌سازی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی شهر مشهد، برنامه‌ریزی شهری، شماره ۴۱: ۵۲-۳۷.
- عرفانی، مریم. (۱۳۹۹). بررسی عوامل اثرباری بر بازگشت حاشیه‌نشینان به زادگاه اصلی‌شان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا، دانشگاه پیام نور، تهران.
- عظیمی، نورالدین؛ زالی، نادر؛ فاروقی، محمدرضا. (۱۳۹۳). بررسی تأثیر وام مسکن روستایی در کیفیت ساخت و سازهای جدید مسکونی، مطالعه موردی، شهرستان شفت، پژوهش برنامه‌ریزی فضایی، شماره ۱۲: ۱۴۲-۱۲۷.
- قاسمی اردہایی، علی. (۱۳۸۵). بررسی علل مهاجرت روستائیان به شهرها در ایران با فرا تحلیل، پایان‌نامه‌های تحصیلی مقطع زمانی ۱۳۸۳-۱۳۵۹، روستا و توسعه، دوره اول، شماره ۱: ۸۰-۵۱.
- گیدزن، آتنونی. (۱۳۷۸). *تجدد و تشخّص*، ترجمه ناصر موفقیان، انتشارات نی، تهران.

DOI: 10.22034/42.182.95